REKİN TEKSOY'UN SİNEMA TARİHİ

CİLT 1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞLANGIÇTA SÖZ YOKTU

Sinemanın Doğum Günü

1895 yılı Aralık ayının son günlerinden biriydi. Noel'in ardından, Paris halkı yılbaşını kutlamaya hazırlanıyordu. Haussmann'ın kente yepyeni bir görünüm kazandıran büyük bulvarları cıvıl cıvıldı. O gün öğleden sonra, Boulevard des Italiens'deki Robert Houdin Tiyatrosu'nda yaptığı hokkabazlık ve gözbağcılık gösterileri büyük ilgi toplayan Georges Méliès'nin tiyatrodaki çalışma odasının kapısı vuruldu. Kapıda, Antoine Lumière göründü. Antoine Lumière, Lyon'da fotoğraf malzemesi üretimi yapıyordu.

"Bu gece sizi bir yere çağırsam gelir misiniz?" diye sordu, Georges Méliès'ye.

"Gelirim."

"Öyleyse, saat dokuzda Grand Café'ye beklerim. Gerçi siz yaptığınız numaralarla herkese parmak ısırtıyorsunuz ama bu kez size parmak ısırtacak bir şey göreceksiniz.

"Nasıl bir şey?"

"Gelince görürsünüz."

O gün Grand Café'de, Lyonlu Antoine Lumière'in çocukları Auguste ile Louis Lumière, bir süre önce icat ettikleri ve sinematograf (*cinématographe*) adını verdikleri aletle bir gösteri düzenlemişlerdi. Antoine Lumière'in çağrısı üzerine gösteriye katılan Georges Méliès, gördüklerine gerçekten de parmak ısırır.

Şöyle yazar Méliès: "Benim ve öteki çağrılıların karşısında projeksiyonlar için kullandığımız perdeye benzer bir perde vardı. Bir süre sonra perdeye Lyon'daki Bellecour Alanı'nı gösteren bir fotoğraf yansıtıldı. Yanımda oturana, 'Bizi bunun için mi çağırdılar buraya, on yıldır ben de aynı şeyi yapıyorum' diyordum ki, birden bir arabayı çekmekte olan bir at üstümüze doğru gelmeye başladı, onu başka arabalar, insanlar, kısaca sokağın kargaşası izledi. Gösteri herkesi şaşırtmıştı, hepimizin ağzı açık kalmıştı."

Bu gösteri 28 Aralık 1895 Cumartesi günü yapılmıştı. Lumière Kardeşler'in Paris'te Boulevard des Capucines, 14 numaradaki Grand Hôtel'in altındaki Grand Café'nin alt katında yer alan Salon des Indiens'de yaptıkları halka açık bu ilk gösteriyi daha sonra sinema tarihçileri, 20. yüzyıla damgasını vuran sinemanın başlangıç tarihi olarak benimseyeceklerdi.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ BİR SEYİRLİK: SİNEMA

Dünyanın Merkezi Avrupa

Sinemanın tarihi Lumière Kardeşler'le başlar. Ama sinemanın resmî tarihine geçmeden önce, 19. yüzyıl sonunda dünyanın genel durumunu anımsamak doğru olur. Çünkü sinema da, içinde geliştiği çağın koşullarının bir ürünüdür. O yıllarda dünya denince akla önce Avrupa geliyordu. On dokuzuncu yüzyılın sonu yaklaşırken, İngiltere Başbakanı Lord Salisbury'nin 1898'te Londra'da Albert Hall'da yaptığı bir konuşma, dünyanın durumunun bugünkünden pek değişik olmadığını gösteriyor. Lord Salisbury diyor ki: "Yeryüzündeki ulusları, yaşayanlar ve ölenler olarak ikiye ayırabiliriz. Bir yanda büyük güce sahip büyük ülkeler var, bunların gücü her yıl çoğalıyor, zenginlikleri, egemenlik alanları artıyor. Demiryolu aracılığıyla askerî güçlerini bir noktada toplayabiliyor, şimdiye dek görülmemiş büyüklükte ordular kurabiliyorlar. Bilim, bu orduların silahlarını her gün geliştiriyor. Bunların yanı sıra, ölüm hâlinde olduklarını söyleyebileceğim ülkeler de var." Lord Salisbury'nin büyük bir açıksözlülükle dile getirdiği gerçek, Avrupa'nın sömürgeciliğe ve kapitalizme dayanan dünya egemenliğini vurguluyordu. Darwin'in doğada "güçlü olan yaşar" görüşü, sanki politika alanında da yansımasını buluyordu. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği başlarken yaşanılan ekonomik bunalımın sona erdiği ileri sürülse de, insanlar altın bulmak amacıyla Kanada'nın Alaska sınırındaki Klondike kasabasına ve Alaska'ya akın ediyordu. Aradan otuz yıl geçtikten sonra, Charles Chaplin *Altına Hücum*'da benzersiz mizahıyla bu olayı ölümsüzleştirecekti.

Yüzyılın sonu büyük bir teknoloji gelişmesine tanık oluyordu. İlk benzinli motor yapılmış, ilk otomobil üretilmiş, dizel motoru bulunmuştu. 1896'da Atina'da modern çağların ilk olimpiyatı düzenlenmişti. Nobel Ödülleri kurulmuş, Venedik'te ilk "biennal" yapılmıştı. Marconi telsiz telgrafı, Roentgen X ışınlarını, Becquerel radyoaktiviteyi bulmuştu. Daha sonra Curie'ler radyumu keşfedecek, Paris metrosunun yapımına başlanacak, 1900'da Max Planck "kuantum" kuramını açıklayacaktı. Düşünce ve sanat alanları da dalgalanmalara tanık oluyordu. Nietzsche'nin geleneksel düşünceye karşı çıkan ve "üstün insan" kavramına ulaşan görüşleri büyük yankılar uyandırıyordu. Sigmund Freud, 1899'da 20. yüzyıl düşünce tarihine

damgasını vuracak olan *Düşlerin Yorumu*'nu yayımlıyordu. Sömürgeci Avrupa'nın aydınları, sömürge halklarının kültürlerine ilgi duymaya başlıyordu. Paul Gauguin, resmine yeni konular bulabilmek için Tahiti'ye gidiyordu. Avrupa müzelerinde sergilenen Afrika heykelleri, genç ressamların, bu arada Pablo Picasso'nun insan vücuduna bir başka gözle bakmalarına yol açıyordu. Edebiyat, müzik ve resimde aranan yeni yollar, bir kuşak önce bilimsel akılcılığın dinsel dogmaları sarsması gibi, bu kez bilimsel akılcılığın ilkelerini sarsıyordu. Çehov'un *Martı*'sı, *Vanya Dayı*'sı, Jarry'nin *Übü*'sü, Ibsen'in *Hedda Gabler*'i, G. B. Shaw'un *Kırgınlar Evi* tiyatroya yeni bir soluk getiriyordu. Cézanne ile Munch ilk kişisel sergilerini açıyor, Toulouse Lautrec ünlü *Clownesse Cha-u-kau* tablosunu yapıyordu.

Bir zamanlar Viyana kapılarına dayanan Osmanlı İmparatorluğu'na gelince, 19. yüzyıl boyunca emperyalizmin saldırılarına hedef olmuş, Balkanlar'da ve doğu sınırlarında toprak kaybına uğramış, Kıbrıs, Tunus ve Bosna Hersek'i kaybetmişti. 1876'dan 1918'e dek tahtta kalan II. Abdülhamit ilkin Kanun-i Esasi'yi (anayasa) ilan ettirmiş, seçim yaptırıp Mebusan Meclisi'ni toplamış ama çok geçmeden de kapatmıştı. Koyu bir baskı dönemi başlamış, basına ağır bir sansür getirilmiş, kimi sözcüklerin bile, örneğin Kıbrıs, Murat, vatan, dinamit, hürriyet, sosyalizm vb. sözcüklerin kullanımı yasaklanmıştı. Ziya Paşa'nın, Namık Kemal'in kitaplarının yanı sıra Cevdet Paşa'nın *Kısas-ı Enbiya*'sı (*Peygamberler Tarihi*) da yasaklanmıştı. Hammer, Hugo, Zola, Shakespeare, Lamartine'in de aralarında bulunduğu birçok yazara da yayın yasağı getirilmişti. Osmanlı İmparatorluğu dışında yeniliklerin, buluşların birbirini izlediği Avrupa'da, 20. yüzyıla geçişi vurgulayacak büyük bir eksiklik vardı yine de. Bu boşluğu Louis ve Auguste Lumière adlı iki kardeş dolduracaktı. Lumière Kardeşler, Paris Operası'nın az ötesinde, Boulevard des Capucines'deki 14 numaralı Grand Café'nin alt katındaki Salon des Indiens'de, kısa bir süre önce icat ettikleri "sinematograf"ın halka açık ilk gösterisini yapacaklardı. Ama Lumière'lerle eşzamanlı olarak, Amerika'da da Thomas Alva Edison'ın aynı konuda yaptığı çalışmalar vardı.

Sinemanın Amerika'daki Öncüsü: Thomas Alva Edison

Telgrafı, gramofonu, elektrik ampulünü bulan Thomas Alva Edison (1847-1931), hareketin çözümlendikten sonra birleştirilmesi konusuyla da ilgilendi. Sesi saptamayı başardığı gramofonun, optik alanda bir benzerini üretmeyi tasarladı. 1888 yılında tanıştığı Muybridge'le böyle bir olasılığın çözüm yollarını tartıştı. Bir yıl boyunca, İskoçyalı yardımcısı Kennedy Laurie Dickson'la (1860-1935) birlikte bu konu üzerinde çalıştı. 1889'da Paris'te tanıştığı Marey'le de bilgi alışverişinde bulundu. O yılın sonuna doğru, filmin iki kenarına açılmış deliklere giren tırnaklarla ilerlemesini sağlayan bir aygıt tasarladı. Üstelik poz verme sırasında film

duruyor, sonra yeniden ilerleyerek bir sonraki karenin etkilenmesine olanak sağlıyordu. 24 Ağustos 1891'de, Edison "kinetograf" (*kinetograph*) adını verdiği alıcıyla, "kinetoskop" (*kinetoscope*) adını verdiği göstericinin buluş belgelerini aldı. İki aygıtta kenarları delikli 35 mm'lik film kullanılıyordu. 25x19 mm boyutundaki her film karesinin iki yanında dörder delik vardı. Kinetoskop büyük bir tahta kutuydu. Üzerindeki bakaçtan bakan bir kişi, kutunun içinde gösterilen on beş metre uzunluğunda bir filmi izleyebiliyordu. Objektifin önünden saniyede, yatay olarak kırk görüntü geçiyor, bu tek kişilik sinema gösterisi yirmi saniye sürüyordu. 20 Mayıs 1891'de, Edison'un West Orange'daki (New Jersey) laboratuvarını gezmeye gelen National Federation of Women's Club üyelerine bir kinetoskop gösterisi yapıldı. Daha sonra, alıcı geliştirilerek, daha fazla film taşıması sağlandı. Üstelik artık elle çevrilmiyor, bir elektrik motoru aracılığıyla çalışıyordu.

1893 yılında Edison, kinetoskopun toplu üretimine geçti. 14 Nisan 1894'te New York City'de ilk kinetoskop salonu açıldı. Salonda on kinetoskop vardı ve her biri ayrı bir film gösteriyordu. Filmler *Berber, Cambaz, Güreş, İskoç Dansı* gibi adlar taşıyordu. Bir *nickel* veren, bir gözünü bakaça dayayıp film izleyebiliyordu. Filmlerin tümü, Dickson'ın 1892'de West Orange'da yaptırdığı, ahşap, dışı katranla kaplı olduğu için halkın hemen "Black Maria" (Kara Maria) adını yakıştırdığı stüdyoda çekilmişti. Yapımı 1 Şubat 1893'te tamamlanan ve 637 dolara çıkan stüdyonun tavanı camdı. Tavan açılabildiği gibi, stüdyo da oturtulduğu eksen üzerinde döndürülerek, güneşi en iyi alabileceği konuma getirilebiliyordu. Sinema tarihinin bu ilk stüdyosunda kara bir perdenin önünde Dickson durmadan film çekiyordu. Stüdyoda çekilen ilk film, *Fred Ott's Sneeze* (*Fred Ott'un Hapşırması*, 1892) oldu. Fred Ott, Edison'ın laboratuvarında çalışanlardan biriydi. Filmin adının da belirttiği gibi, filmde yalnızca hapşırıyordu. Bu filmi izleyen en önemli film *Fun in a Chinese Laundry* (*Bir Çin Çamaşırhanesinde Eğlence*, 1894) oldu. İlk oyuncular, Edison'ın yanında çalışanlardı. Bu arada, Dickson da alıcının önüne geçiyordu. Kısa bir süre sonra tiyatrocular, ünlü sporcular, Barnum Sirki'nin çalışanları da oyuncular arasına katılacak, tiyatrocular en son oynadıkları oyundan sahneler canlandıracaktı. Hele dönemin ünlü boksörü Jim Corbett'in, stüdyoda Pete Courtney'le yaptığı altı raundluk maçın filmi görülmemiş bir ilgi uyandıracaktı. *Execution of Mary, Queen of Scots*'ta (*İskoçya Kraliçesi Mary'nin İdamı*, 1895) idam edilen kraliçenin başsız vücudu da büyük ilgi çekecekti. (Çekim sırasında, giyotinin bıçağı diz çökmüş kraliçenin başına yaklaştığında alıcı durdurulmuş, oyuncunun yerine bir manken yerleştirilmiş, mankenin başı kesilmişti. Daha sonra iki bölüm birleştirilmişti. Ne var ki, iki çekim sırasında kimi oyuncular yer değiştirdiği için, dikkatli gözler bu hileyi anlamıştı.) Bu stüdyoda çekilecek *The Kiss* (*Öpücük*, 1896) ise sinema tarihinin ilk öpüşmesine yer verecek, May Irvin ile John C. Rice alıcının önünde öpüşeceklerdi. Kısa sürede ABD'nin başlıca kentlerinde kinetoskop salonları (*kinetoscope parlors*) açıldı. Bu arada kinetoskop

Meksika'ya, Avrupa kıtasında da Londra ve Paris'e ulaştı. Bu salonlarda genellikle beşle on arasında kinetoskop bulunuyordu. Film gösterilirken "kinetofoto" adı verilen bir aygıt aracılığıyla müzik de çalınıyordu.

Sinemanın Babası: Lumière Kardeşler

Sinema tarihçilerine göre sinemanın babası Lumière Kardeşler'dir. Oysa bir Amerikalı, sinemayı Edison'un bulduğunu öne sürebilir. Almanlar da, sinemayı Max Skladanowsky'nin (1863-1939) bulduğu görüşündedir. Gerçekten de Skladanowsky, 1892 yılında, film üstüne görüntü saptayabilen bir alıcı yapmayı başarır. Ardından "bioskop" adını verdiği bir gösterici yapar. Bioskop her biri kırk sekiz görüntü içeren iki filmi, saniyede sekiz görüntü hızıyla gösteriyor ve bir filmin ortalama uzunluğu on saniye sürüyordu. Skladanowsky, 1 Kasım 1895'te, Berlin'deki Wintergarten'de bir gösteri düzenledi ve büyük ilgi gördü. Daha sonra stüdyo çekimleri de yaptı. *Boksör Kanguru* ve *Yılan Dansı* gibi filmler yaptı. Bu gösteriler sinematograftan önce yapılmış olsa da, sinema tarihçileri için sinema Lumière Kardeşler'in sinematografıyla başlar.

Auguste Lumière (1862-1954) ile Louis Lumière (1864-1948) ilk sinema gösterisini birlikte yapmışlardır ama sinematografı bulan Louis Lumière'dir. Kardeşi Auguste kendisine yardımcı olmuştur. Babaları Antoine Lumière, Besançon'da resim öğretmenliği yaptıktan sonra, Lyon'da fotoğrafçılığa başlamış, çok geçmeden fotoğraf malzemesi üreterek, kısa sürede işini büyütmüştü. İki oğlu ve birkaç işçiyle birlikte çalıştığı fabrikası günde dört bin metre fotoğraf kâğıdı üretebilecek duruma gelmişti. Ne var ki, baba Antoine'ın çocukları üretimle yetinmiyor, fotoğraf uygulamalarının bilimsel yönüne de ilgi duyuyor, hareketin fotoğrafını çekerek bir perdeye yansıtmanın düşünü kuruyorlardı. Baba Lumière, Paris'e yaptığı bir iş gezisi sırasında, bir kinetoskop alarak Lyon'a getirir. Baba Lumière'in altı bin franga satın aldığı kinetoskop, Amerikalı Edison'un ürettiği tek kişilik bir sinemadır. Büyük bir kutunun içinde, bir lambanın ışığında oynayan 35mm'lik kısa filmleri, seyirci kutunun üstündeki mercekli bir bakaçtan izler. Louis Lumière, kinetoskoptaki görüntüyü yüzlerce kez büyüterek bir perdeye yansıtabilmenin yolunu arar. Auguste Lumière anılarında şöyle der: "Edison'ın kinetoskopu, bizi kalabalık bir salondaki seyircilere, hareket eden insanları, nesneleri bir perde üzerinde, gerçeğe uygun bir biçimde gösterebilme düşüncesine yöneltti. 1894 yılı sonuna doğru bir sabah kardeşimin odasına gittiğimde, bana rahatsızlandığı için gece uyuyamadığını ve düşündüklerimizi gerçekleştirebilecek bir düzenek tasarladığını söyledi. Görüntü içeren film, kenarlarına açılacak deliklere sırayla girecek tırnaklar aracılığıyla, dikiş makinesindeki yönteme benzer bir biçimde yukarıdan aşağıya doğru hareket ettirilecekti. Kardeşim bir gecede sinematografı bulmuştu."

Lumière Kardeşler'in tasarlayıp 1894 yazında Jules Carpentier adında bir optik uzmanına yaptırdıkları ilk sinematograf, hem alıcı hem de gösterici işlevi görüyordu; alıcının çektiği görüntülerin basımı da sinematografın içinde gerçekleşiyordu. En önemlisi, görüntüleri gerçeğe en yakın bir biçimde perdeye yansıtabilmek için gerekli hız bulunmuştu. Lumière Kardeşler'in ilk filmlerinde objektifin önünden saniyede on beş film görüntüsü geçiyordu. Oysa Edison dakikada kırk sekiz görüntülük bir hız uygulamıştı. Sessiz sinema 1920-22 yılına dek saniyede on altı görüntü, daha sonra saniyede on sekiz görüntü kullanacaktı. Sesli sinemaya geçildiğinde, sesin de film üzerine işlenebilmesi için bu sayı saniyede yirmi dört görüntüye yükseltilecekti.

Lumière Kardeşler ilk kez 13 Şubat 1895'te sinematograf için buluş belgesi aldıktan sonra, 22 Mart 1895'te Paris'te Rue de Rennes'deki Société d'Encouragement Pour l'Industrie Nationale'de (Ulusal Sanayii Destekleme Derneği) ilk kez sinematograf oynattılar ve *Lyon'daki Lumière Fabrikasından İşçilerin Çıkışı* adlı bir dakikadan biraz daha uzun süren filmi gösterdiler. Bu gösteriyi Nisan ayında Sorbonne'da, 12 Haziran'da Lyon'da Fotoğrafçılık Kongresi'nde, 10 Kasımda Brüksel'de Fotoğrafçılar Birliği'nde, 16 Kasım tarihinde yine Sorbonne'da yapılan gösteriler izledi. 28 Aralık 1895'te ise halka açık ilk gösteri gerçekleştirildi. Baba Lumière bu gösteri için aralarında Robert Houdin Tiyatrosu'nun üstündeki bir fotoğraf stüdyosunun da bulunduğu çeşitli yerleri incelemiş, gösteriyi Grévin Müzesi'nde yapmayı tasarlamış ama sonunda Grand Café'nin alt katındaki, bir ara bilardo salonu olarak kullanılmış olan Salon des Indiens'de karar kılmıştı. Lumière Kardeşler ilk gösteride on film oynattılar. Gösteri yaklaşık yarım saat sürdü. Program şöyle tanıtılıyordu: "Auguste ve Louis Lumière'in icat ettikleri bu aygıt, belirli bir süre boyunca objektifin önünde gelişen hareketleri, birbirini izleyen bir dizi fotoğrafla saptar, sonra bunların görüntülerini bir salondaki perde üzerinde hareketli olarak gösterir". İlk gösteride şu filmler yer aldı:

1. *Sortie de l'Usine Lumière à Lyon* (*Lyon'daki Lumière Fabrikası'ndan İşçilerin Çıkışı)*
2. *Querelle de Bébé (Bebeğin Kavgası)*
3. *Bassin de Tuileries* (*Tuileries Havuzu*)
4. *L'arrivée d'un Train* (*Bir Trenin Gelişi*)
5. *Le Régiment* (*Alay*)
6. *Maréchal-Ferrant* (*Nalbant*)
7. *Partie d'Ecarté* (*Kâğıt Oyunu*)
8. *Mauvaises Herbes* (*Ayrık Otları*)
9. *Le mur* (Du*var*)
10. *La mer* (*Deniz*)

Türkiye'de Sinemanın Öncüleri

Lumière Kardeşlerin 28 Aralık 1895 tarihinde Paris'te Capucines Bulvarı'ndaki Grand Café'nin alt katında bulunan Salon des Indiens'de halka açık ilk sinematograf gösterisi düzenlemelerinin hemen ardından sinematograf, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'a da ulaştı. Gerçi Osmanlı İmparatorluğu genellikle teknolojik yeniliklere kapalıydı ama başkent İstanbul'un Pera (bugünkü Beyoğlu) semtinde çoğunluğu oluşturan yabancılar ve azınlıklar, özellikle Paris'te olup bitenleri yakından izliyorlar, Pera sahnelerinde sık sık Fransız tiyatrocuları, operacıları temsiller veriyorlardı. Bu nedenle sinematografın da sıcağı sıcağına Pera'ya gelmesi doğaldı. Nitekim Lumière Kardeşler'in operatörlerinden Eugène Promio'nun 1896 yılında İstanbul'a gelerek Haliç'te (*Panorama de la Corne d'Or / Haliç'in Panoraması*) ve Boğaziçi'nde (*Panorama des Rives du Bosphore / Boğaziçi Kıyılarının Panoraması*) çekimler yaptığı biliniyor. Promio anılarında, İstanbul'a gelişine ilişkin ilginç açıklamalar yapar: "Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığım geziye gelince, kamerayı bu ülkeye sokmada karşılaştığım zorluğa başka hiçbir yerde rastlamadım. Abdülhamit yönetimindeki o dönemde, kolla çalıştırılan her aygıt tehlikeli sayılıyordu. İmparatorluğun sınırlarından geçebilmem için Fransız elçisinin araya girmesi ve kimi görevlilerin ellerine sanki yanlışlıkla tutuşturduğum paraları geri almayı unutmam gerekti. Böylece İstanbul, İzmir, Hayfa, Kudüs ve başka kentlerde çalışabildim."

Halka açık ilk sinema gösterileri İstanbul'un Pera semtinde gerçekleşti. Fransız Pathé Yapımevi'nin İstanbul temsilciliğini yapmakta olan Romanya uyruklu Polonya Yahudisi Sigmund Weinberg, Galatasaray Lisesi'nin karşısındaki Sponeck Birahanesi'nde, bilet alınarak girilen "sinematograf" gösterileri düzenledi (büyük olasılıkla 1896 sonlarında). Daha sonra, bugün yerinde St. Antoine Kilisesi'nin bulunduğu Concordia Salonu'nda da gösteriler yaptı. Ramazan boyunca Karagöz oynatmakla ünlü, direklerarasındaki (Şehzadebaşı) Feyziye Kıraathanesi de çok geçmeden sinematograf oynatmaya başladı. İlk yerleşik sinema salonu olan Tepebaşı'ndaki Pathé'yi de yine Weinberg açtı. Bu salonu Beyoğlu'nda açılan Palas ve Majik sinemaları izledi. Çok geçmeden Feyziye Kıraathanesi'nin yerinde, Cevat (Boyer) ve Murat Beyler tarafından Milli adını taşıyan bir sinema açıldı (19 Mart 1914). Sirkeci'de de Ali Efendi ve Kemal Bey sinemaları açıldı. Bu salonları başka salonlar izledi. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İmparatorluğun İstanbul, İzmir ve Selanik gibi kentlerinde sinema oldukça yaygınlığa kavuşmuştu. Bu arada halka açık gösterilerle belki aynı zamanda, belki daha da önce Yıldız Sarayı'nda sinematograf gösterildiği de biliniyor. (Abdülhamit'in kızı Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamit* adlı kitabında, sarayda hokkabazlık yapan Bertrand'ın, Fransa'dan getirdiği birer dakikalık filmleri oynattığını yazar.)

İstanbul halkının sinemayı hemen benimsemesinde, sinemanın kaynakları arasında yer alan "gölge oyununun" ülke kültüründe önemli bir ağırlığa sahip olması da etkili olmuş olabilir. Gölge oyunu XVI. yüzyılda Mısır yoluyla Türkiye'ye ulaşmış, hayal-i zıll (zıll = gölge) olarak adlandırılmıştı. Daha sonra gölge oyununun iki baş kişisinden biri olan Karagöz'ün (öteki baş kişi: Hacivat) adıyla anılmaya başlamıştı. On Yedinci yüzyılda yaşayan Evliya Çelebi *Seyahatname* adlı yapıtında Karagöz konusunda bilgi verir, Hacivat ile Karagöz'ün gerçekten yaşamış olduklarını öne sürer. Karagöz'ün oynatıldığı perdeye Küşteri Meydanı adını veren, İran'dan gelip Bursa'ya yerleşen Şeyh Kuşteri (öl. 1366) ise kısa sürede ülke çapında büyük bir yaygınlığa kavuşan ve geniş kitlelerin başlıca eğlencesi olan Karagöz oyununun piri sayılır. Geleneğinde Karagöz oyunu bulunan bir toplumun sinemayı benimsemesi zor olmamış, dahası, sonraki yılların Yeşilçam sinemasının film anlayışıyla Karagöz arasında bağlantı kurmaya kalkanlar bile olmuştur.

İstanbul'un ilk sinema seyircilerinin bu yeni buluş karşısındaki izlenimleri, başka ülke seyircilerinin izlenimlerinden farklı değildir. O yıllarda Galatasaray Lisesi'nde öğrenci olan, daha sonraki yılların mizah yazarı Ercüment Ekrem Talu, Sponeck Birahanesi'nde sinematografla karşılaşmasını anılarında şöyle aktarır:

"Avrupa'nın bir yerinde bir istasyon. Bacasından fosur fosur kara dumanlar savuran bir lokomotif. Peşinde takılı vagonlar duruyor. Rıhtım üzerinde telaşlı telaşlı insanlar gidip geliyor. Ama ne gidiş geliş! Hepsini sara nöbeti tutmuş sanırsınız. Hareketler o kadar hızlı, ölçüsüz ve acayip ki... Tren kalktı, bittabi sessiz sedasız. Aman yarabbi! Üstümüze doğru geliyor. Zindan gibi salonun içinde kımıldamalar oldu. Trenin perdeden fırlayıp seyircileri çiğnemesinden korkanlar ihtiyaten yerlerini terk ettiler galiba. Hani ya ben de korkmadım değil. Lakin merak galip gelip beni iskemleye mıhladı. Bereket versin ki tren çabuk geçti. İki dakika kadar ara verdiler. Bu sefer bir boğa güreşi seyrediyoruz. Azılı hayvanlar perdede üstümüze doğru seyirttikçe yüreğimiz ağzımıza geliyor. Bu film daha yaman. Onu önceden göstermiş olsalardı salonda kimsecikler kalmazdı. Tren bizi sinematografa alıştırmış oldu."

Birinci Dünya Savaşı'na katılan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yenilgiyle sonuçlanan 1876-77 Rus Savaşı sonunda, Rus birliklerinin ulaştıkları en ileri nokta olan Ayastefanos'ta (İstanbul'un Yeşilköy semti) yaptırılan Rus anıtını yıktırdığı 14 Kasım 1914 günü, Türk sinemasının başlangıç tarihi sayılır. Anıtın yıkılışı, yedek subaylığını yapmakta olan Fuat Uzkınay (1888-1956) tarafından filme alınır. Ne var ki, bu film günümüze ulaşamamıştır. Merkez Ordu Sinema Dairesi'nde bulunan filmin birkaç kez komutanlara gösterildiği, bu dairenin Ankara'ya taşınması sırasında (1941), arşivdeki başka filmlerin üstüne sarıldığı bilinmektedir. Öte yandan, Uzkınay'dan çok daha önce, Makedonyalı Yanaki ve Milton Manaki Kardeşler'in 1911 yılında Sultan Reşat'ın Selanik ve Manastır gezilerini filme aldıkları ve bu filmin günümüze ulaştığı bilinmektedir. Yine de,

Uzkınay'ın çektiği film, ilk Türk filmi sayılır. Kurmaca ilk Türk filmiyse o yılların genç karikatürcüsü (daha sonraki yıllarda *Hürriyet* gazetesinin kurucusu) Sedat Simavi'nin (1896-1953) yönettiği *Pençe*'dir (1917). Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'ne gelir sağlamak amacıyla iki film çekmeyi öneren Sedat Simavi'nin önerisi kabul görür. *Pençe*, Mehmet Rauf'un aynı adlı uyarlama bir oyununu beyaz perdeye getirir. (Daha sonra yazdığı *Cidal* adlı oyununun "mukaddeme"sinde, Mehmet Rauf *Pençe*'nin dilinin çok ağır olduğunu, tiyatroculuğun "esasa feda edildiğini" belirtir.) Evlilik kurumunu, kişinin özgürlüğünü kısıtlayan bir "pençe" olarak değerlendiren bu filmi, Simavi'nin ikinci filmi *Casus* (1917) izledi. Bedia Muvahhit, Eliza Binemeciyan, Nureddin Şefkati ve Raşit Rıza'nın oynadıkları bu filmler için 1500'er lira harcandı.

Sedat Simavi'nin filmlerinin ardından, çekimine çok daha önce başlanmış olan *Himmet Ağa'nın İzdivacı* (1918) bitirildi. *Himmet Ağa'nın İzdivacı*, dönemin önemli tiyatrocularından Arşak Benliyan'ın, Ahmet Vefik Paşa'nın Molière'den uyarladığı *Zor Nikâh* (*Le Mariage Forcé*) adlı oyundan esinlenerek Milli Operet Kumpanyası'nda sahnelediği bir yapıttı. *Himmet Ağa'nın İzdivacı*'nı sinemaya Weinberg aktaracaktı. Ne var ki, çalışmalar sırasında oyuncuların büyük bölümü askere alınınca film yarım kaldı. Ancak iki yıl sonra, Fuat Uzkınay tarafından tamamlandı. Weinberg'in, *Himmet Ağa'nın İzdivacı*'ndan önce filme çekmeye başladığı *Leblebici Horhor* da (1916) oyunculardan birinin ölümü üzerine yarım kalmıştı. İstanbul'un işgali yıllarında kurulan Malul Gaziler Cemiyeti de, gelir sağlamak amacıyla film çekmeye karar verince dönemin önemli tiyatrocularından Ahmet Fehim Efendi, (1856-1930) Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın tiyatroya da uyarlanmış olan romanı *Mürebbiye*'yi (1919) sinemaya uyarladı. Ahmet Fehim'den başka Behzat Haki (Butak), Raşit Rıza ve Madam Kalitea, Madam Bayzar Fasulyeciyan gibi oyuncuların rol aldıkları filmde, kamerayı Fuat Uzkınay kullanmıştı. *Mürebbiye*'nin, varlıklı bir ailenin konağında mürebbiyelik yapan genç bir Fransız kadının, ahlak kurallarını hiçe sayarak konaktaki erkekleri birbirine düşürmesini işleyen konusu, filmin Anadolu'da gösterilmesinin İşgal Kuvvetleri'nce engellenmesine yol açtı. (*Mürebbiye*, sansür uygulanan ilk Türk filmi oldu.) Ahmet Fehim Efendi'nin yönettiği ikinci film *Binnaz*'dır (1919). Yusuf Ziya'nın (Ortaç) Lale Devri'nde bir aşk ve kıskançlık öyküsünü anlatan oyunundan uyarlanan filmde Matmazel Blanche, Rana Dilberyan, Hüseyin Kemal (Gürmen) vb. rol almıştı. Ahmet Fehim'in oğlu Münif Fehim, filmin senaryosunu yazmış, afişini yapmıştı. Beş bin lira gibi büyük bir yatırım yapılan film, büyük ilgi gördü, yatırılan paranın on katını getirdi. Malul Gaziler Cemiyeti, 1921 yılında da Bican Efendi tipini sinemaya getirdi. Bican Efendi, Fransız yazar Daniel Riche'in *Le Prétexte* (*Bahane*) adlı oyunundan İbnürrefik Ahmet Nuri'nin (Sekizinci) uyarladığı ve büyük ilgi gören *Hisse-i Şayia* adlı oyundaki bir güldürü tipiydi. Sahnede Bican Efendi'yi canlandırmış olan Şadi Fikret (Karagözoğlu), *Bican Efendi Vekilharç*'ta (1921) varlıklı bir köşkün beceriksiz

vekilharcının başına gelenleri işledi. Yirmi iki dakika süren bu kısa filmde Şadi Fikret'ten başka Behzat Haki (Butak), İsmail Galip (Arcan), Nurettin Şefkati de rol aldı, kamerayı Fuat Uzkınay kullandı. Bican Efendi'nin beyaz perdede büyük ilgi görmesi üzerine, devam filmleri yapıldı: *Bican Efendi Mektep Hocası*, *Bican Efendi'nin Rüyası* (1921). Bu filmlerin anlatımlarının oldukça düzgün olduğunu belirtmek gerekir. Muhsin Ertuğrul'un yönettiği *İstanbul'da Bir Facia-i Aşk* (1922) Türk sinemasında yeni bir dönem başlatan filmdir. Celal Esat'ın (Arseven) Almanya'da arkadaşlarıyla birlikte kurduğu Transorient Yapımevi adına çektiği *Faust* uyarlaması *Die Tote Wacht* (*Ölü Uyanıyor*, 1917) ise yurtdışında çekilen ilk Türk filmidir.

Hollywood Kendini Ödüllendiriyor: Oscar Ödülleri

1927 yılında Hollywood'da Academy of Motion Picture Arts and Sciences (Sinema Sanatları ve Bilimleri Akademisi) adını taşıyan bir kurum kuruldu. Kısaca AMPAS olarak anılan bu kurumun adında "akademi, sanatlar, bilimler" sözcükleri yer alsa da, kurumun amacının bu sözcüklerle bir ilgisi yoktu. AMPAS, sessiz sinemanın sonunun yaklaşmakta olduğu, oyuncu örgütlerinin isteklerinin arttığı bir dönemde, sinema sektörü içindeki uyuşmazlıkları çözüme bağlamak, çalışanlar arasındaki dayanışmayı güçlendirmek ve sektörün haklarını savunmak amacıyla kurulmuştu. Akademinin bir amacı da özellikle Sahne Sanatçıları Sendikası'nın isteklerini sınırlamaktı. AMPAS'ın fikir babası yönetmen Fred Niblo ile oyuncu Conrad Nagel olmuştu. Louis B. Mayer de kendilerini destekleyince, Los Angeles'taki Ambassador Oteli'nde kimi yönetmenlerin, senaryo yazarlarının ve oyuncuların katıldıkları yemekli bir toplantıda konu tartışıldı ve görüş birliğine varıldı (11 Ocak 1927). Yönetim Kurulu Başkanlığı'na Douglas Fairbanks getirildi. 11 Mayıs 1927'de düzenlenen kuruluş yemeğine katılan üç yüze yakın Hollywood çalışanının büyük bir çoğunluğu o gece Akademi'ye üye oldu. Böylece Hollywood çalışanlarının Akademi'ye üye olmaları geleneği doğdu. (Günümüzde üye sayısı altı bin dolayındadır, üye olmak için, bir eski üye tarafından aday gösterilmek gerekir.) Akademi, kuruluşunun hemen ardından yaratıcılığı desteklemek amacıyla bir ödül verilmesini ve ilk ödüle, 1927 yılı Ağustos ayı ile 1928 yılı Temmuz ayı arasında Los Angeles'ta gösterime giren filmlerin aday olmasını kararlaştırdı. MGM stüdyolarının sanat yönetmeni Cedric Gibbons, ödül olarak verilmek üzere bir heykelcik tasarladı. Heykelcik, yaratıcılığı simgeleyen, ayakta bir insan figürüydü. İnsanın üstüne bastığı beş katlı film makarası, Akademi'nin beş ana dalını (oyuncular, yönetmenler, yapımcılar, teknisyenler, yazarlar) vurguluyordu. Heykelciği Los Angeles'li heykel sanatçısı George Stanley gerçekleştirdi. Döküm bronzdan yapıldı ve 24 karat altınla kaplandı. (1930'dan bu yana gövde bronz yerine bakır, nikel ve gümüş karışımından yapılmaktadır.) Heykelciğin ağırlığı üç buçuk kilo, yüksekliği ise tabanla birlikte otuz üç santimetredir. Cedric Gibbons'ın yardımcısının çizdiği taban 1945 yılına dek kara mermerdendi. Bu tarihten sonra metale dönüştürüldü.

İlk ödül töreni 16 Mayıs 1929 tarihinde Hollywood'daki Roosevelt Oteli'nin Blossom Room salonunda yapıldı. Giriş bileti on dolar olan töreni iki yüz kişi izledi. Ödül kazananlar aynı yılın Şubat ayında açıklanmış olduğu için tören merak ögesinden yoksundu. En İyi Film Ödülü'nü William Wellman'ın yönettiği *The Wings* (*Kanatlar*), En İyi Erkek Oyuncu Ödülü'nü Emil Jannings, En İyi Kadın Oyuncu Ödülü'nü Janet Gaynor, En İyi Yönetmen Ödülü'nü güldürü dalında Lewis Milestone, dram dalında Frank Borzage kazanmıştı. Warner Bros.'a da *Caz Şarkıcısı*'nı gerçekleştirdiği için özel bir ödül verilmişti. Douglas Fairbanks'ın

yaptığı açılış konuşması yalnızca dört buçuk dakika sürmüştü. İkinci yıl yapılan tören Los Angeles'taki bir radyo istasyonu tarafından canlı olarak yayınlanınca, kamuoyunun ödüle ilgisi arttı. İlk on beş yıl boyunca Roosevelt ve Biltmore gibi otellerde düzenlenen ödül törenleri, 1942'de Chinese Theatre'da yapıldı ve ülke ölçeğinde canlı olarak radyodan yayınlandı. Üç yıl sonra tören yeri Los Angeles Shrine Auditorium'a aktarıldı. İki yıl sonra da, ödül yeri Hollywood'daki RKO Pantages Theater oldu. 1953 yılında tören ilk kez televizyondan canlı olarak yayınlandı. 1961'de tören yeri bir kez daha değişti. Ödüller artık Santa Monica Civic Auditorium'da dağıtılacaktı. Ne var ki, 1969'da ödül töreni baştan aşağı yenilenmiş olan Los Angeles Music Center'in Dorothy Chandler Pavilion'una aktarıldı ve 1985'e dek de burada yapıldı. 1986 yılında yeniden iki yıllığına Shrine'a dönüldü. O günden bu yana törenler son iki salondan birinde yapılıyor. Akademi Ödülü (*Academy Award of Merit*) adı, dördüncü yıl Oscar'a dönüştü. Bu dönüşümün gerekçesi, bir söylentiye göre Akademi çalışanlarından Margaret Herrick'in, heykelciği amcası Oscar'a benzetmesine dayanır. İkinci bir söylentiye göre de oyuncu Bette Davis heykelciği ilk eşi Harmon Oscar Nelson'a benzetmiştir.

Önceleri ödüller bir seçiciler kurulu tarafından veriliyor, sonuçlar törende açıklanmadan önce, ertesi günkü baskılara yetişmesi için basına aktarılıyordu. Kimi gazetelerin erken baskı yaparak sonuçları törenden önce duyurdukları görülünce, 1941 yılından başlayarak mühürlü zarflara koyulan sonuçların tören sırasında açıklanması yoluna gidildi. Ödüller ilk iki yıl, MGM'in seçtiği beş kişilik bir seçici kurul tarafından belirlendi. Üçüncü yıl, çoğu büyük stüdyolarda çalışan altı yüz kişilik geniş bir kurulun oylamasıyla ödül verildi. 1937'de Akademi Başkanı Frank Capra, Akademi üyelerinin yanı sıra sendika ve benzeri kuruluş üyelerine de oy hakkı tanıyınca, oy veren sayısı on bini buldu. 1950'de oy verme hakkı Akademi üyeliği ile sınırlandı. Bugün de durum böyledir. Bir filmin Oscar ödülü alabilmesi için, önce aday olması gerekir. Yıl boyunca Los Angeles bölgesinde bir hafta süreyle bir sinemada gösterilmiş olan her film ödüle aday olur. Akademi, ocak ayı içinde bu koşulu yerine getirmiş filmlerin listesini çıkarır. Bundan sonra Akademi üyeleri kendi dallarında beş aday belirler. Bir başka deyişle oyuncular oyuncu adaylarını, yönetmenler yönetmen adaylarını vb. belirler. Her dalda belirlenen adaylardan en çok oy alan beşi Oscar adayı olur ve şubat sonunda adları açıklanır. Adaylar belirlendikten sonra üyeler bu kez Oscar Ödülü için oy kullanırlar. Ödül oylamasında üyeler artık kendi dalları için değil, bütün dallar için oy kullanır. Sonuçlar, genellikle mart sonu ya da nisan başında yapılan tören gecesinde açıklanır. Ödüller en iyi film, en iyi yönetmen, en iyi kadın ve erkek oyuncu, en iyi kadın ve erkek yardımcı oyuncu, en iyi senaryo, en iyi uyarlama senaryo, en iyi görüntü yönetmeni, en iyi kurgu, en iyi müzik, en iyi dekor, en iyi ses, en iyi belgesel vb. dallarda verilir. 1956'dan bu yana da, İngilizce'den başka bir dilde en iyi film ödülü verilmektedir. Türk basınının yanlış olarak "yabancı

film Oscar'ı" olarak adlandırdığı bu dala, her ülkenin yetkili sinema kurumları tarafından belirlenerek Akademi'ye bildirilecek birer aday katılır. Akademi bu filmler arasından beşini Oscar adayı seçer. Oscar ödülleri binlerce kişilik bir seçiciler kurulu tarafından belirlendiği için, sonuç sinema sanatına katkıda bulunan filmlerden çok, geniş kitlelerin beğenisini yansıtan filmlerin ödüllendirilmesi olur. Bu konuda onlarca örnek verilebilirse de, Hollywood'un yetiştirdiği yaratıcıların belki de en başta geleni Charles Chaplin'in hiçbir filminin en iyi film, en iyi yönetmen ya da en iyi oyuncu Oscarı'na değer görülmemiş olması, Oscar'ın değerlendirme ölçütleri konusunda en iyi örneği oluşturur.